

Miha Kozorog in Tatiana Bajuk Senčar

https://doi.org/10.3986/9789610505501_01

UVOD

Leti 2020 in 2021, ko je nastajala ta knjiga, sta leti mej, leti pandemije koronavirusne bolezni covid-19, ki je meje pripeljala v vsakdanjik številnih ljudi po vsem svetu. Zaradi virusa, ki se je zmožen širiti brezmejno, so meje vznikale vsepovsod. Tudi državljanji Evropske unije (EU), katere politični cilj je s programom schengenskega območja oblikovati »Evropo brez mej«, so ponovno občutili državne meje. Njihovo prehajanje je bilo naenkrat oteženo, občasno prepovedano. Življenje prebivalcev ob mejah se je spremenilo, ker so bile z mejo povezane vsakdanje prakse prekinjene z novimi, na hitro uvedenimi mejnimi režimi. Prav tako se je zamajala ekonomija obmejnih območij, ki je vezana na čezmejne prostore. Na ozemljih držav so bile implementirane tudi druge administrativne, ne le mednarodne meje. V Sloveniji je bilo fizično premikanje ljudi večkrat omejeno na ozemlje občin, včasih regij. Meje so torej naenkrat postale dejavnik, ki je vplival na številne ustaljene prakse in institucije.

Hkrati pa za mnoge ljudi meje niso bile zares nova stalnica vsakdanjika, saj živijo ob meji ali, bolje, z mejo. Na poseben način so meje tudi vpliven dejavnik v življenju migrantov. Ljudje, ki poskušajo slabe življenjske razmere domačega okolja zamenjati za domnevno boljše razmere nekje drugje, pogosto trčijo na oviro meje. V Sloveniji je bilo to zelo očitno leta 2015, ko je država na južni meji postavila fizično oviro. Rezilna žica ob Kolpi je takrat spodbudila odzive državljanov, ki so bodisi poudarjali pomen

varovane meje bodisi pomanjkanje človeškega sočutja v Evropi, ki je sicer naklonjena opuščanju mej.

Državljanje EU (vsaj tiste dovolj stare) je vprašanje statusa mej nagovarjalo tudi, ko se je v zadnjih desetletjih Evropa korenito spreminjala. Sintagma »Evropa brez mej« je razmeroma nedaven pojav in je končni izid niza političnih intervencij, ki so v desetletjih spreminjale evropske mejne režime. Še novejši je v državah vzhodne Evrope, ki imajo lastno zgodovinsko in politično zapuščino mej: tako na Kolpi v času Jugoslavije ni bilo državne meje, nastala je leta 1991, šele leta 2007 pa je postala schengenska meja. Slednja pomeni, da je tudi v EU občutek brezmejnega prostora omejen le na določene države, mehčanje mej »znotraj Schengena« pa je proces, vzporeden utrjevanju schengenske meje. Slednja je okrepila podobo »utrdb Evrope«, še posebej pa se je razširila z administrativnimi in fizičnimi ovirami, s katerimi se srečujejo migranti pri vstopanju v EU. Spreminjanje mejnih režimov v Evropi je torej večplasten in intenziven proces, ki zbuja številne odzive državljanov, nedržavljanov in množice institucij.

Nastajanje novih mejnih režimov zaradi aktualnih dogodkov, kot so pandemija in množične migracije, in posledična vse občutnejša navzočnost mej v življenju zelo različnih ljudi je v tem trenutku verjetno najočitnejša manifestacija teritorialnih mej. Antropološka dela o koronavirusu kot dejavniku meje že nastajajo (Higgins, Martin in Vesperi 2020; o vplivu zgodnejših različic koronavirusa na meje gl. Keck 2018), še precej bogatejša je bera raziskav o mejah kot dejavniku migracij (Driessen 2002; Stojčić Mitrović in Meh 2015; Hage 2016; Kallius, Monterescu in Rajaram 2016; Bužinkić in Hameršak 2017), saj so bile migracije sploh ena od spodbud za nastanek antropološkega raziskovanja mej (Alvarez 1995). V tej knjigi, ki je zamišljena kot uvod v antropološke in etnološke študije mej, želimo vprašanja o mejah, ki se danes odpirajo ob migracijah in varstvenih politikah, prikazati v neki širši, s trenutnimi političnimi okoliščinami manj obremenjeni luči. Z drugimi besedami, danes aktualna vprašanja o življenju ob ali z mejami, o režimih in možnostih prehajanja mej, statusu Evrope, nečloveških organizmih, ki ne prepoznavajo administrativnih

mej, politiki mej in identifikaciji z zamejenimi ozemlji ter druga vprašanja, ki danes zaposlujejo vsakdanjik mnogih ljudi, bomo predstavili kot del antropološkega korpusa, ki ima v primerjavi z aktualnimi dogodki daljše trajanje in širši domet.

Namen tega dela je pregledati antropološko in etnološko polje raziskav, ki je v mednarodnem okolju poznano kot »antropologija mej« (angl. *anthropology of borders*). O slednji lahko danes govorimo kot o poddisciplini, ki predstavlja antropološki prispevek v širše akademsko polje »raziskav mej« (angl. *border studies*). Antropologa Thomas M. Wilson in Hastings Donnan (2012a: 1), vodilna raziskovalca te problematike, menita, da je danes v svetu več mej kot kadar koli prej, da te vplivajo na življenje, delo in potovanja milijonov ljudi, zato so raziskave mej zelo aktualne:

Raziskave mej so postale tehtne, ker so tako raziskovalci kot politični odločevalci spoznali, da se večina stvari, ki so pomembne v spremenljivih razmerah nacionalne in mednarodne politične ekonomije, dogaja ob mejah [...], toda nekatere od teh stvari, kakor na primer tiste, ki so povezane z migracijo, trgovino, tihotapstvom in varnostjo, lahko ob mejah najdemo v ostrejših oblikah. (Wilson in Donnan 2012a: 1)

V teh razmerah, v katerih je raziskovanje mej aktualen akademski podvig, ima antropologija posebno mesto, saj z etnografsko metodo podrobnega opisovanja vsakdanjega življenja ljudi raziskuje vlogo mej v vsakdanjiku različno pozicioniranih posameznikov in skupin. Meje se v tej luči kažejo kot pomemben dejavnik državljanstva, identifikacije, preživetja, političnih aktivnosti, zamišljanja preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, gibanja in še marsičesa v bivanju ljudi, ki živijo ob mejah ali se z njimi iz različnih razlogov srečujejo.

Antropologiji mej, kot tudi širšim raziskavam mej, je zagon dala sprememba svetovne geopolitične ureditve v 90. letih prejšnjega stoletja. Konec bipolarnega sveta in vznik EU sta spremenila status mnogih mej, sprememba pomena mej pa je stresla tudi »tla pod nogami« ljudi, živečih na z mejo povezanih ozemljih (Green 2013: 345). Takrat smo v Sloveniji spremembo mej in ozemlja doživljali tudi kot razpad Jugoslavije. V tem kontekstu je

nastala prva domača antropološka raziskava državne meje, ki jo je opravila Duška Knežević Hočevar. Ukvarjala se je s spremembo slovensko-hrvaške meje na Kolpi, ki je iz »nevidne« medrepubliške postala »vidna« meddržavna meja, s tem pa je vplivala na lokalno (Knežević Hočevar 1996) in nacionalno identifikacijo obmejnih prebivalcev (1999) ter spremenila njihove predstave o nacionalnem in širšem prostoru (2007). Teme, ki jih je obravnavala in teoretsko utemeljevala (2000), so bile v neposrednem dialogu z nastajajočo antropologijo mej v Evropi (gl. Donnan in Wilson 1994; Wilson in Donnan 1998b).

Vprašanj o mejah so se dotaknili tudi drugi etnologi in antropologi v Sloveniji, ki so raziskovali v krajih ob državnih mejah, vendar pa večinoma niso tudi načrtno raziskovali mej kot dejavnika v življenju lokalnih prebivalcev. V etnologiji gre omeniti delo Mojce Ravnik (1999, 2006), ki je raziskovala ob različnih mejah Slovenije,¹ in raziskave politične simbolizacije obmejnega prostora Jurija Fikfaka (1990, 2009, 2015), v antropologiji pa delo Boruta Brumna (2000, 2001), ki je meje obravnaval v Istri in severni Afriki, raziskave regionalnih mej Bojana Baskarja (2002), delo Irene Šumi (2000) o identifikaciji prebivalcev ob italijansko-slovenski meji in raziskave teritorialnosti Mateja Vranješa (2007). Katja Jerman je raziskovala mejo v urbanem okolju dveh Goric (2008), Nataša Gregorič Bon raziskuje ob albansko-grški meji (2017), mejo na morju v Piranskem zalivu, tudi z ekološko noto, pa Nataša Rogelja in Alenka Janko Spreizer (2017).

S tem ni izčrpan seznam domačih etnoloških in antropoloških del o mejah, ker to ni primarni namen te knjige. Želimo le poudariti, da s to knjigo o mejah nismo domači pionirji; z njo predvsem predstavljamo nastajanje tega raziskovalnega polja v mednarodnem okolju s pregledom temeljnih del, se ustavimo pri izbranih sodobnih temah, kot sta evropeizacija in ekologija, naposled pa prispevamo nekaj različnih etnografskih raziskav konkretne meje.

Prvi del knjige je tako pretežno pregledno-teoretski, drugi pa empirični. Etnografsko se v drugem delu knjige ukvarjamo s slovensko-madžarsko mejo v Prekmurju, posebej na Goričkem.² Spodbuda za raziskovanje te meje je povezana z raziskovalnim projektom o zavarovanih območjih ob slovensko-madžarski meji,

tj. Krajinškega parka Goričko v Sloveniji in Narodnega parka Őrség na Madžarskem (Fikfak in Mészáros 2019). Čeprav je bil primarni namen projekta preučiti preplet družbeno-kulturnih in naravnih dejavnikov, ki dajejo parkoma obliko in značaj, je nekatere raziskovalce začela izrazito zanimati prav državna meja. Zelo verjetno je k temu prispevalo dejstvo, da smo se z mejami, obmejnostjo in državnimi oziroma naddržavnimi administrativnimi režimi, ki sooblikujejo lokalizirane administrativne mehanizme, ukvarjali tudi že prej. Katalin Munda Hirnök je specialistka za Slovence na Madžarskem, predvsem v Slovenskem Porabju (danes je to območje del Narodnega parka Őrség), kjer Madžarska meji na Slovenijo in Avstrijo, zato se je s temi mejami že ukvarjala (Munda Hirnök in Medvešek 2016). Tokrat se je z Ingrid Slavec Gradišnik posvetila zgodovini in spominom na slovensko-madžarsko mejo na obeh straneh – v Porabju in na Goričkem (Munda Hirnök in Slavec Gradišnik 2019, 2020; Slavec Gradišnik in Munda Hirnök 2020). Tatiana Bajuk Senčar se že dlje ukvarja z evropsko integracijo (2014), zato so jo na Goričkem in v Porabju zanimali programi EU, ki spodbujajo specifične manifestacije in instrumentalizacije čezmejnega območja in slovensko-madžarske meje (2019, 2020). Miha Kozorog se je predhodno ukvarjal z italijansko-slovensko mejo na območju Beneške Slovenije v Italiji (2013a, 2014, 2019a), na Goričkem pa se je posvetil ekološkim razmerjem, ki jih je po eni strani meja spodbudila, po drugi pa prispevajo k vzdrževanju meje (2019b, 2020). Omenjeni prispevki so v tej knjigi objavljeni v temeljito predelanih različicah.

Uvodu sledita teoretsko nosilni pregledni poglavji. Sledijo tri etnografska poglavja, vsako z drugačnim fokusom, in sklepno poglavje. Tatiana Bajuk Senčar v preglednem poglavju »O raziskavah mej v antropologiji in etnologiji« predstavi nastajanje, osrednje tokove in temeljna dela antropologije mej. Obravnava tisto antropološko misel o mejah, ki je starejša od specializiranega polja, ki se mejam posveča v zadnjih treh desetletjih, predstavi zgodovinske kontekste, ki so v različnih delih sveta raziskave usmerjali k mejam, ter tokove raziskovanja, kakor so se izoblikovali ob nekaterih pogostejše raziskovanih mejah, kot so mehiško-ameriška in evropske meje. Miha Kozorog v preglednem poglavju »Ekologija meje«

predstavi mejo kot s strani človeka ustvarjeno entiteto z učinki na več-kot-človeške ekologije. Podlaga so starejša in novejša dela, ki se mej lotevajo z ekološko antropološko mislijo, obravnavane so naravne danosti okolja, ki že od nekdaj usmerjajo človeške izbire o poteku mej, in nekateri učinki mej kot spodbudnih ali omejitvenih dejavnikov za nečloveško življenje. Preglednima in teoretskima poglavjema sledijo etnografska poglavja. Katalin Munda Hirnök in Ingrid Slavec Gradišnik v poglavju »Od meje do meje: Biografija slovensko-madžarske meje« predstavita zgodovinsko spreminjanje slovensko-madžarske meje, presejano skoz spomine na različna obdobja meje, kakor jih izražajo obmejni prebivalci na Goričkem in v Slovenskem Porabju. Poglavje »Čezmejno sodelovanje in evropeizacija slovensko-madžarskega obmejnega območja« Tatiane Bajuk Senčar prinaša analizo vloge EU pri nastajanju projektov čezmejnega povezovanja, vplive procesov evropske integracije na dogajanja na obmejnem območju ter izkušnje lokalnih akterjev s takšnimi projekti. Miha Kozorog se v besedilu »Izdelovanje meje z divjadjo« posveča kmetom, ki v meji vidijo enega od zgodovinskih izvirov težavnih razmer kmetovanja v obmejni pokrajini, kjer naj bi se prav zaradi meje povečala množina divjadi, ki danes pustoši po njihovih poljih. V sklepnem poglavju Tatiana Bajuk Senčar in Miha Kozorog predstavita pomen antropologije mej za širšo in prihodnjo antropološko in etnološko misel.